

Az unitárius vallás törvénybe igtatása a pozsonyi országgyűlésen.

Kanyaró Ferenc régen és alaposan megírta az *Unitáriusok Magyarországon* című művében, mely hatalmas elterjedésnek örvendett egyházunk a tulajdonképpen való Magyarország területén a török hódoltság korában mindazon ideig, míg nem a törökök kiűzésével egyrészt a 17. században itt Erdélyben is ránttörő protestáns orthodoxia, másrészt a hatalom szövetségében föllépő jezsuiták mindenütt el nem nyomták, ki nem pusztították.

Itt Erdélyben azonban csak megfogyasztottak bennünket, s megfogyva bár, de törve nem élt egyházunk és lassanként új erőre kapott. Magyarország területén azonban nyoma veszett az unitárius vallásnak teljesen. Így történhetett, hogy mikor II. József türelmi rendeletét kiadta, abban csak a Királyhágon túli értelemben vett protestáns vallások szabad gyakorlatát biztosította Magyarországon és mindnyájan ismerjük azt a megkapó és fölemelő jelenetet, midőn 1773 június 26.-án nagynevű püspökünk *Agh* István és *Kovátsi* Tamás generális nótárius ott állottak a felvilágosult uralkodó előtt s oly egyszerű, de oly mély tudományról tanuskodó szavakkal kifejtették előtte vallásunk lényegét és bátran, fölemelt fővel kérték, adja meg a szabadságot az unitáriusoknak is, kiket „törvénytelenül igen sokat károsítanak, háborgatnak“.

Az idő azonban nem volt alkalmas arra, hogy egyházunk Magyarország területén terjeszkedjék; itthon várt reánk az új fejlődés előkészítésének alapvető nagy munkája. Ismeretlenek maradtunk a testvérházában még jó ideig. Vallásunk nem volt *berett* vallás és így követői minden jog élvezetéből ki voltak zárva, se birtokot nem szerezhettek, se hivatalt nem viselhettek. Erdély határain kívül legfőlebb az úgynevezett Részekben, kivált Nagybánya vidékén ismertek bennünket és voltak hitfeleink.

Igy történt, hogy az 1825 óta tartott pozsonyi országgyűléseken még a vallásszabadság legideálisabb lelkű szószólójának sem jutott eszébe, hogy vallásunk egyenlő jogosítását követelték volna. Vallási sérelmeket gyakran tárgyaltak; az áttérésnél és a vegyesházasságoknál előforduló visszaélések, törvény-kijátszások keszerves panaszokat fakasztottak protestáns rendeink ajakán. E panaszok mint *sérelmek*, gravamenek eljuttattak a trónig is; bár orvoslást nem nyertek.

E vallásügyi sérelmek tárgyalásai nyújtottak alkalmat jobbainknak, hogy ne csak ezek orvoslását követeljék beszédeikben, hanem a lelkiismeret szabadságának nagy elvét hirdessék és megvalósítását követeljék. E nagy elvnek ékes szavu és bátor lelkű hirdetője volt *Kölcsey* Ferencz, kinek politikai pályája azonban csakhamar derékban tört.

Kölcsey dicsősége, hogy e nagy elvnek a 19. században első hirdetője lett Magyarországon. A lelkiismeret szabadságának elve valódi unitárius elv.¹ Azon a nevezetes tordai országgyűlésen *Dávid* Ferencz vallotta először és az ő lángoló szavára igttatták törvénybe Erdély rendei. Innen terjedt el ez elv mindenüvé, a hol unitáriusok voltak, legelőbb Lengyelországba, innen Németalföldre, majd Angliába, honnan a 18. század gondolkozói útján visszakerült a kontinensre, hol Franciaország encyklopédistái lettek hirdetői. Az így megérlelt elvet a francia forradalom valósította meg, s innen indult a szabadság nagy eszméje gyanánt hódító útjára.

Kölcsey szavainak nem lett ugyan az az eredménye, hogy egyszerre valóvá vált volna ez elv nálunk is, de termékeny talajra talált jobbaink szívében és a további küzdelmek egyik főmozgatójává lett.

Egyébként az 1832/36.-iki országgyűlésen már szó esett

¹ V. ö. Bezának e szavaival: Magistratus officium est, ab ovibus lupos arcere: illa enim *diabolica libertas* est, quae Poloniam et Transsylvaniam hodie tot pestibus implevit. Illam quam tu vocas conscientiarum libertatem, ego quoque versus patens exitium appello. Huiusmodi ergo pestes ubi ex Dei verbo iudicati fuerint, a magistratibus coercendos censeo. Quod si apud vos et miseros Transsylvanos tentatum saltem esset, non essetis in eam conditionem redaeti, quam ego ipso Mahometismo nihilo minus miserabilem iudico, et tempus ipsum ostendet. (Epist. Theol. ad 5 p. Andream Dudicium.)

az unitáriusokról is, a kikre a figyelmet első sorban a *Jelenkor*, Helmezy lapja, terelte, mely többször közölt részletes tudósításokat ügyeinkről. Igy pl. az 1832.-iki 75. számában az az évi Maros-széken, Szent-Lászlón tartott zsinati főtanácsról stb. A vallásügyi tárgyalások keretében Bereg vármegye, — mint az országgyűlés *Írásai*-ban (II. 273—274) olvassuk, — „még azt is kívánja meghatározatni, hogy minden Keresztény Vallásbéli Papok, legyenek azok akár Evangelicusok, akár Görög Szer-tartásuak, a Fundus Religionariusból a Római Catholicus Papokkal egyenlően fiztessenek és minden Keresztény a két magyar Hazában, (minthogy Erdélynek Magyar Országához léendő visszakapcsoltatása reményeltetik) az *Unitáriusokat* is, kik Erdélyben Törvény által bevétettek, ide értvén, egyenlő Jussal birjon.“

Bereg megye tehát, a mint ez indítványból látjuk, merészen és radikálisan kívánta a lelkiismeret szabadságának elvét megvalósítani. A sérelmek szűk keretéből kiemelte a vallásügyet és követelte, hogy „Minden Keresztény a két magyar Hazában... egyenlő Jussal birjon“. Azonban már maga ez elv is elég lett volna, — sőt fölötte sok is volt, — arra, hogy az akkor még nagyon is elfogult gondolkozásuak, kik megszokták szűk látókörből tekinteni a dolgokat, s kik bizony többségben voltak ez országgyűlésen, elejtsék az indítványt. De Bereg megye még többet kívánt: a kongrua rendezését oly módon, hogy a vallásalapból, mely első sorban katolikus természetű alap, fizessék az összes papokat. Ebben a kívánságban pedig még az is benne rejlett, hogy a kath. egyházi javak világiassittassanak és a kath. papok elvesztvén fényes javadalmaikat, egyenlő fizetést huzzanak a többi keresztény papokkal. Sőt Bereg indítványában még több is volt: százados törekvéseknek még ekkor gyöngén és csak mellékesen fölhangzó kívánsága, Erdélynek uniója a testvér Magyarországgal.

Bizony elborzadt ennyi kívánságtól a tekintetes karok és rendek táblája, ép úgy, mint a méltóságos főrendeké. Igy történt azután, hogy az egész indítvány elbukott. Az országgyűlés a beadott sérelmek és kívánságok szerkesztésére *országos kiküldöttséget* alakított, mely br. Eötvös Ignác, a hírhedt aulikus főúr elnöksége alatt 1834 márcz. 16.-án kelt terjedelmes jelentésben nyilatkozott ezekről. E jelentés V. osztályába sorolták az olyatén sérelmeket és kívánatokat, melyeket a rendszeres

munkák megvizsgálására utasítottak, vagy pedig felterjesztésre alkalmasoknak nem találtak. Ide jutott Bereg megye indítványa is a következő megokolással:

„Mivel a vallásbeli tárgyban a két tábla hosszas vetélkedése miatt az indítványokat ideiglen felfüggesztették, — nem javasolják ennek felterjesztését.“

Természetes, hogy ez ideiglen való felfüggesztésbe nem nyugodtak bele a reformok után vágyódó rendek; de többé nem volt alkalmuk ez indítványnak tárgyalására. Sok nagy eszmével együtt megrekedt ez is a főrendek ellenzésén. A vallásügyi sérelmek azonban megmaradtak és az 1839/40. és 1843/4.-iki országgyűléseken is a tárgyalások idejének jó nagy részét lefoglalták. Ekkor azonban már még sem tekintették ezeket első rangú kérdéseknek. E két országgyűlés munkásságának javát az igazságszolgáltatás modernebbé és humánusabbá tétele, a városi ügy és a sajtószabadság, szóval a demokratikus Magyarország alapjainak lerakása foglalta le. A vallásügyi kérdésekben azonban mind jobban előtérbe nyomult a szabadelvű felfogás, a vallásszabadságnak mind több meg több hirdetője és követője akadt, sőt nem hiányoztak radikálisabb törekvések sem. Ezek szószólója főként Palóczy László volt, Borsod megyének követe, ez idők egyik érdekes alakja, ki már az 1825-iki országgyűlésen is részt vett és mint az 1861-iki képviselőház egyik tagja halt meg e nevezetes országgyűlés elején. Palóczy László nemcsak a vallásszabadságot követelte, hanem a papi vagyon szekularizálását és a népnevelésre való fordítását is.

A 43/44-iki országgyűlés egyébként a vallási sérelmek főforrásait, az áttérés és a vegyes házasságok ügyét rendezte; de a vallások egyenjogusítását és a lelkiismeret szabadságát még nem bírta keresztül vinni.

Az unitárius vallásról való törvényes intézkedést azonban már előbb sürgetőssé tette az, hogy az 1836. évi 21. t.-cz. Kraszna, Zaránd és Közép-Szolnok megyéket meg Kővár vidékét Magyarországhoz visszaesatolta, ezekben pedig feles számú unitáriusok laktak. A visszaesatolás ezeket a többi magyarországiakkal egyenlőkké tette ugyan, de csak de facto, nem pedig de iure és polgári jogaik gyakorlatában csak e részekre voltak szorítva. Jellemző erre nézve, a mi 1841-ben Szatmár vármegyében történt. Egy atyánkfia Farkasaszó helységben akart

letelepedni, de egy megyei esküdt kiutasította, mint olyant, a kinek vallása tekintetéből Magyarországon lakni joga nincs. Persze a megye rendei nagyon restelték a dolgot és május 10.-én megnyílt közgyűlésükön jegyzőkönyvbe igtatták, hogy az esküdt eljárását „miután privilégiális jogaink a két hazában kölesönösen biztosítvák; — miután ez okból e megye rendei a testvérhaza minden lakosát, s az unitáriusokat is, törvény szerint e honban polgári tekintetben egyenlő jogokkal és kiváltságokkal felruházott testvérek gyanánt tekintenek, mint törvényeink szelemével is ellenkezőt, elhatározottan visszautasítják“.¹ De hogy ilyen dolgok ne történhessenek, szükséges volt, hogy törvény intézkedjék az unitáriusokról.

Érezték ezt a rendek már az 1839/40. diétán is; azért elhatározták, hogy az unitárius vallás szabad gyakorolhatása iránt törvényes intézkedést tesznek. Ezért nem várva be a király által az 1836 : 21. t.-cz. értelmében a visszakapcsolásra kirendelt bizottság munkálatának befejezését, nagyobb világosság okáért és azért, hogy az említett törvénycikkelyt „megszorítólag“ ne magyarázzák, e törvényjavaslat fölterjesztését határozták el:

„Az unitaria vallás törvényesített vallásnak nyilatkoztatik; ennél fogva:

1. Az unitaria vallást követők a magyar szent korona alatt vallásukat mindenütt szabadon és nyilvánosan gyakorolhatják.

2. Mindazon polgári jogokkal egész kiterjedésben ezennel felruházatnak, melyekkel a keresztény vallású törvényesített egyéb felekezeten levő hazai polgárok bírnak.“

A kérdésnek ez a megoldása kielégítő ugyan, de mégis sajátságos, hogy a vallásszabadság nagy elvétől elválasztva inkább csak közigazgatási szempontból akarták a rendek dűlőre vinni az ügyet. A főrendek azonban még így sem akarták. Ők a 21. t.-cz. 3. §-ára hivatkozva, el akarták ődázni a kérdés megoldását a bizottság munkálatának befejezéséig és akaratukat érvényesítették is, bárhányszor irtak fel a rendek hozzájuk.

Függőben maradt tehát e kérdés is, mint annyi más és az 1843/44-iki országgyűlés sem tudta befejezni.

E gyűlés vallásügyi tárgyalásának eredményét már emli-

¹ Pesti Hirlap, 1841. 41. sz.

tettem. A mi ügyünkre nézve még kiemelem az 1843 jun. 12.-én tartott 16. kerületi ülés végzését, melyben pontonként megállapították a rendek követeléseiket a vallásügyben. Az utolsó pont a teljes vallásszabadságot foglalja magában ily formán: „a vallásbeli tökéletes viszonyosság külön elvben kimondandó“, a vallás szabad gyakorlata ellen vétők büntetését pedig a készülöben levő büntető-törvénykönyvre hagyták. Mivel azonban nem igen bíztak abban, hogy határozatukat ily alakban a főrendekkel elfogadjatják, jun. 14.-én a 18. kerületi ülésben a görög nem-egyesültek sérelmeinek tárgyalása után rátértek az unitárius vallás ügyére és minden vita nélkül kimondták, hogy az 1839/40-iki országgyűlés alsó táblájának üzenetét és törvényjavaslatát egy értelemmel fölküldik ismét a főrendekhez és sürgetik, hogy törvény váljon belőle. Így tehát e diéta sem a vallásszabadság jegyében próbálta vallásunkat elismertetni, — bár erre is történt kísérlet, — hanem kerülő uton, mivel hogy a kiküldött bizottság még akkora sem fejezte be a részek visszakapcsolását. És most a főrendek sem vonakodtak a kérdés illetén megoldásától. Szó nélkül fogadták el a rendek javaslatát, — melyből azonban törvény még sem lett, mert a király e kérdésben is, mint általában a vallásügyben, igen merev álláspontot foglalt el,

Figyelmet érdemel azonban a főrendeknek 1843. szept. 20.-án lefolyt tanácskozása főként azért, mert határozottan kidomborodott benne az a gondolat, hogy az unitárius vallás bevételelét nemcsak az emberiség, a lelkiismeretszabadság, a viszonyosság elve szempontjából tartották törvénybe igttatandónak, hanem politikai okosságból is, mely azt kívánja, hogy az unitárius vallás befogadását, mint egész Erdélynek Magyarországgal való egyesítésének könnyítőjét s hatalmas előmozdítóját pártolják, bár voltak a főrendek közt, kik vallásunk befogadását a részek visszakapcsolásáig akarták elhalasztani, a többség mégis kimondta, hogy az „unitáriusok bevételelét, mint a mely a haza boldogságára s virágzására, a nemzetiség emelésére oly jótékony hatást fog gyakorlani, kár nélkül a részek visszakapcsolásáig nem halaszthatni“.

Ime így emelkedett vallásunk ügye nemzeti ügygyé éppen a főrendiházban, melyben a vallási viták vezérszónoka egyébként br. Eötvös József volt, a vallásszabadság nagy elvének ékes szavú hirdetője.

Ez elvnek megvalósítása, s ezzel együtt vallásunk elismerése mégis az utolsó rendi országgyűlésre maradt, az 1847/48.-ra. Azonban itt sem ment egyszerre.

Mielőtt a rendek e nagy elvet megoldották volna, ismét szóba kerültünk mi is, unitáriusok; de egészen más ügyben: a városok rendezésének ügyében.

1848 febr. 19.-én folytatták a karok és rendek a városok rendezéséről szóló törvényjavaslatot. Ennek 39. §-a a községi választói jogot így szabta meg: „A városi község mindazon tagjai, kik teljes koruak, sem atyai, sem gyámi, sem földesuri, sem gazdai hatalom alatt nincsenek és a *törvényesen bevett vallások valamelyikét követik*, választók“.

E pont tárgyalása alkalmával *Bohus* János, Arad egyik követe, azt indítványozta, hagyják ki a bevett vallások valamelyikéhez való tartozás minőségét. Indítványával voltaképpen arra czélozott, hogy a zsidók is polgári jogokat nyerjenek. *Kossuth* Lajos azonban nem bizott benne, hogy ily formában ez indítvány keresztül menjen, azért azt a módosítást tette, hogy az érdemesebb zsidókat a képviselőtestület választójoggal ruházhassa fel. Ekkor felszólalt *Csausz* János, Nagybánya követe és *Kossuth* módosításához csatlakozva azt kívánta, hogy az unitáriusokra is terjeszszék ki a polgári jogokat. A nemes hangú indítvány azonban nyom nélkül hangzott el az egész erővel kitörő zsidókérdés tárgyalásában, melyet a következő ülésen is folytattak.

Ez az egész azonban csak szerény epizód volt abban a lázas és életbe vágó munkában, mely az idők nagy változásában rohamosan ragadta magával az elméket. *Martius* 15.-ének nagyszerű eseménye a szabadság, egyenlőség és testvériség elveit megvalósította, *Kossuth* lánglelke pedig uralmat nyert az országgyűlésen, mely egymás után váltotta valóra mindazokat az eszméket melyekért annyit küzdöttünk félszázad sok szenvedései között.

Martius 31.-én *Kossuth* Lajos így szólt a kerületi ülésben: „A perczek oly fontosak, hogy a nemzet állásának eldöntése óráktól függ, miért sietni kellene a tárgyakkal. Tudom, mi a háznak missziója; ennek értelmében jónak látnám, ha rövid törvényezikk alkottatnék, melyben mind a két felekezetű evangelikusok és a görög nem egyesültek megnyugtatót találjanak“ A javaslatok egyikét be is nyújtotta nyomban. Mindössze 5 §-ból

áll, melyeknek elseje így szól: *Az unitária vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.*

Ime, kimondatott a nagy szó, mely vallásunkat Magyarországon is oda emelte, a hol Erdélyben volt megalapítottása óta, a hol vallási és kulturális feladataihoz méltó helyhez jutott a Királyhágón túl is. Midőn a városi törvényjavaslat tárgyalása alkalmával sok követ polgári jogokat sürgetett a zsidók számára, *Szemere Bertalan*, nemcsak e korszaknak, hanem minden időknek egyik legideálisabb lelkű politikusa így fakadt ki:

— Hiszen ha a zsidóknak polgárjogokat adunk, náluknál rosszabb helyzetbe kerülnek unitárius atyánkfiai, a kik még zsellérek sem lehetnek.

Valóban így lett volna, ha a zsidóknak annyira sürgetett emancipációját kimondották volna e törvényjavaslat benyújtása előtt!

Az idők jele volt, hogy míg eddig ilyen javaslatot még csak benyújtani is alig lehetett, most mind az öt cikkelyt egyhanguan elfogadta az alsó tábla, s nyomban átküldötte a főrendekhez. Ezeknél az ápr. 2.-ki országos ülésben kezdték tárgyalni, — s itt sem emelkedett egy hang sem az 1. §. ellen, bár megkísérették változást tenni a 2. §-on, mely a vallások egyenlőségét és viszonyosságát mondja ki.

Az egész javaslaton igen csekély módosítást tettek a főrendek; de még e csekély módosítást sem fogadták el a következők, kik ápr. 5.-én változatlanul küldték vissza hozzájuk a javaslatot, melyet azután ápr. 6.-án ők is elfogadtak.

E javaslat is április 11.-én nyert szentesítést, mint az 1848/49-iki országgyűlés többi alapvető javaslata.

Azóta egyházunk szabadon mozog Erdély bérezein túl is. Az unitárius vallás többé nem akadályoz senkinek, hogy ott és úgy érvényesülhessen, a hogyan személyes tehetsége ösztönzi. Mindjárt az első népképviselői országgyűlésen meg is jelentek atyánkfiai közül többen, mint képviselők, köztük *Berde Mózsa* és *Pálffy József*, ki az alsó háznak alelnökévé is megválasztott. Egyházunk pedig a benne rejlő erőnél fogva mind meszszebb és meszszebb terjed a délibábos Alföldön, a Duna és Tisza közén, a Balaton mellékén és országunk szívében, betöltve nagy misszióját, a szabadelvű, tiszta vallásos felfogást.

DR. KISS ERNŐ.

Boeszkai István emléke.

A befejezett tridenti zsinaton magasan fölemelte büszke fejét a kegyetlen kath. reactió. A kiirtással fenyegető francia polgárháború s a reá következő 1572-iki Szent-Bertalanéj borzalmai megtaníták a pápa hiveit, mint kell kezelni a világi hatalmat ezután a három-egy, pokolból fölhozott pogány Cerberusnak nagyobb dicsőségére. Erdély bigott kath. fejedelme is már 1572-ben hívta országába a bejönni nem merő zsuaitákat. Ezek őrszemmel látták el az ország határát s ott vártak a jobb alkalomra.

1575-ben tágabb útát nyit számukra a spanyol lelkű Báthori. Véres boszuval verte le politikai ellenfeleit s Kolozsvárt 9 főurat mészárolt le a prot. főnemcek megfélemlítése szent czéljából.

Legderekbajuk számüzése vagy kiirtása után kiegyezik az unitáriusokkal. Egy-két évre még életet enged nekik s ravaszul meghagyja, hogy az udvarból és fővárosból kitiltott Dávid Ferencz helyett magoknak új püspököt válasszanak. Számítását ezuttal csak Blandrata váltotta be, ki az erdélyi földönfutó nemesség aranyával vette meg urának a lengyel trónt. Az álnok lelkű, „Isten kegyelméből“ Russián, Prussián, Podlachián, Lithvánián is uralkodni készülő pánczélós jezsuita most bőséges adót ígért a pogány töröknek, csak hogy ker. lengyel király lehessen s ezen felül még a Jagello törzs utolsó kiszáradt aggszüzének is, ki sirba kísérte őt, sirig tartó hűséget esküdött.

Lelke-teste és becsülete lekötésével így nyitott szabad tért az újabb catholicismusnak Lengyelországba is. Üresfejű helytartója, a mindenre kész, szenteskedő Kristóf úr, ezalatt vakmerően kezdte hátrább szorítani Erdélyben a már többé föl nem használható unitáriusokat. Fia méltó nevelésére sárga-fehér lelkű jezsuitát hozat be s Páter Leleszi csakhamar várfogságra juttatja a reformatio eddigi vezérét, Dávid Ferenczet. A kétlelkű Blandrata s a kincset sovárgó Kendi kész eszköz kezökben s a két csalfa renegát a százszoros Judásdíjért kaput tár a Lengyelországból ide is beözönlő jezsuitáknak.

Ezek hű olasz bravója elbánik már 1585-ben az elvénült, de még mindig gazdag Blandratával. Másik hű tanítványuk, az olasz bravónál is nyomorultabb Zsigmond fejedelem, 1594-ben szövetkezik velök a monostori kalvária-kertben a „kereszténység árulóinak“